

Történet, történelem, történetírás

*Erős Vilmos: Modern historiográfia:
Az újkori történetírás egy története.
Ráció Kiadó, Budapest, 2015. 607 oldal*

Erős Vilmos legfrissebb munkájának célja saját bevallása szerint is az, hogy – a történetírás történetéről szóló, a korábnál részletesebb összefoglalás mellett – hiteles (történeti) választ adjon a történetírás történetével kapcsolatba leggyakrabban feltett kérdésekre. E kérdések („Hogyan írjunk történelmet? Hogyan ismerünk meg történelmileg? Mi a történettudomány haszna, értelme? Egyáltalán tudomány vagy művészet-e a történelem?”) egyszerre érintik a módszertant, a filozófiát és a történelemtudomány tudománytörténeti és elméleti beágyazottságát. (11. old.) A historiográfiával foglalkozók feladata pedig az, hogy ezekre a kérdésekre történeti választ adjanak, vagyis bemutassák a folyamat egyes lépéseit, irányzatait, az egyes irányzatok filozófiáját és legfőbb képviselőit.

Noha a szerző idejekorán jelzi, hogy egyszerre átfogó és részletekre is kiterjedő művel van dolgunk, célkitűzése – miként az előszóban maga is kifejti – nem teljesülhet maradéktalanul, hiszen lehetetlen a világ minden részének történetíróit és történetírásának minden irányzatát egy könyvbe belesűriteni. Ezért került a kötetbe kizárólag az európai (nyugat- és közép-európai egyaránt) és észak-amerikai historiográfia. A magyar történetírás – mivel a könyv magyar célközönségnek szól – kiemelt szerepet kapott, a többi országtól elkülönítve, részletesebben, külön fejezetekben kerül bemutatásra. Az egyes irányzatok időrendben követik egymást, a Nyugat-Európában megjelent nagyobb irányzatokat a magyarországi történetírás bemutatása követi, századonként, jelentősebb irányzatonként tagolva. A kötet

a témához kapcsolódó négy függelékkel zárul.

Jóllehet az újkori történetírás bemutatása a cél, a könyv mégis az alapvetően ahistorikus, de folyamatosan táguló és világsodó középkori előzmények összegzésével kezdődik. Collingwoodra¹ hivatkozva a szerző négy fontos jellemzőt emel ki: egyetemes jelleg, gondviselészerűség, periodicitás és apokaliptikusság. Az idő előrehaladásával megjelenik az egyéni látásmód, és egyre nagyobb szerepet kap a forráskritika. A középkori munkákat vallásos világnézet hatja át, de a különböző történelmi, társadalmi események hatása is érzékelhető (így például új rétegek bekerülése az állami hatalomba). A kor magyar történetírásában, mely Thuróczy János krónikájával ér véget, ugyanazokat a műfajokat találjuk, mint Európában, csak más mennyiségben: számos gestát, évkönyveket csak elszórtan, legendákat gyakrabban. A magyar történetírók közül mindenképpen említendő Anonymus, Ákos mester, Kézai Simon és a Képes krónika.

A 16–18. század a kritikai történetírás időszaka, öt nagyobb iskolára osztható. Előszörként az itáliai humanizmust említi a szerző, melynek fontosabb képviselői Lorenzo Valla, a klasszika-filológia megalapozója és Piccolomini, aki kísérletet tett a történelmi események földrajzi hátterének bemutatására. Másodikként a francia államelméleti gondolkodók (a szerzőnél legisták) kerülnek tárgyalásra, olyan nagy nevek, mint Jean Bodin, François Baudouin és François Hotman. Fő tevékenységeik közül a szerző kiemeli a törvénytárgyalásokat (ennek előzményeként az oklevelek mint primer források összegyűjtését) és a – mai fogalommal – abszolutista államelméletek meg-

¹ Vö. Collingwood, Robin George: *A történelem eszméje*. Budapest, 1987.

foglalmasát. A harmadik iskola a jezsuita forrásgyűjtőké, mely Jean Bolland vezetésével a vallási tételek igazolására, a források gyűjtésére helyezte a hangsúlyt. Negyediként a Németországból kiinduló Staatenkundet, vagyis államismeretet kell megemlíteni, mely Hermann Conring és Samuel Pufendorf nevéhez köthető, és melynek célja az egyes államok több – nem politikai, hanem gazdaság-, társadalom-, civilizáció- és kultúrtörténeti szempontból történő leírása. Végül az első önálló történelmi tanácséket megalapító, a történelem professzionalizációjához nagymértékben hozzájáruló göttingeni iskolát kell megemlítenünk, melynek újítása a forráskezelés és forrás-használat oktatása. Ide köthető Johann Christoph Gatter, Hermann Ludwig Heeren és August Ludwig Schlözer munkássága. A korszak nagy újítása a történelemfilozófia megjelenése olyan jelentős gondolkodók műveiben, mint Rousseau, Voltaire és Montesquieu. Új fogalmak kerültek bevezetésre (mint például a kultúrtörténet), és új kutatási területek jelentek meg, mint például az Európán kívüli népek története. A történelemfilozófián belül különböző történelemszemléletek csaptak össze, s ezek ma is gyakran vita tárgyai: egyenes vonalú haladás (Condorcet) vagy inkább ciklikus fejlődés (Vico) jellemzi-e a történelmet? A fejlődéssel kapcsolatban felmerül, hogy a folyamat nem egyértelműen pozitív (Rousseau, Vico), hiszen a jogok kiterjesztése mechanizálódáshoz, végső soron felbomláshoz vezet.

A korszak magyar történetírását eleinte Mátyás és a humanizmus, majd a jezsuiták és a göttingeni iskola befolyásolta. Bár megkezdődött a forrásanyagok gyűjtése, a magyar történetírás mégis lemaradásban volt a Nyugathoz képest. A korszak történetírói között olyan neveket említ a szerző, mint Bonfini, aki először végzett önálló kutatást elsődleges forrásokból, Fessler Ignác Aurél, Engel János Keresztély, Horvát István, Teleki József, Schwartner Márton.

A 19. századra megjelenik a történelem mint önálló tudomány. A nyugat-európai

történetírás két nagy alakja is ebben az évszázadban alkotott: Hegel összekapcsolta a történelmet a filozófiával, Ranke lefektette a modern historiográfia alapjait. Iskolája, melynek lényege az, hogy csak azt jelenthetjük ki, amit források igazolnak, a történésznek a nemzetközi összefüggésekkel kell leginkább foglalkoznia, és minden korszakot saját magához viszonyítva kell értelmezni, a jelenkorig meghatározó maradt. Meg kell még említeni Nietzsche, Max Weber, Tönnies, Tocqueville, Carlyle, Guizot, Hippolyte Taine és a pozitivizmus irányzatát létrehozó Auguste Comte, John Stuart Mill, és Spencer nevét, valamint a fajok közti egyelőség elvét megfogalmazó Gobineau-t és Kiplinget munkásságát. A 19. századhoz köthető a szociológia mint önálló tudomány megjelenése. Először kap fontos szerepet a külpolitika mint az egyes nemzetek történelmét befolyásoló tényező.

A dualista Magyarországon folytatódik a történelem intézményesülése, és egyre nagyobb szerepet kapnak a segédtudományok. Több irányzat is megjelenik: a népies-realista iskola, a nemzeti-romantikus irányzat és a gazdaság- és társadalomtörténeti iskola, de fontos szerep jut a Timon Ákos nevéhez köthető Szentkorona-tannak is.

A 19. század vége és a második világháború vége közötti időszak legfontosabb irányzata a szellemtörténet, mely kiemelt helyet kap a műben. Arisztokratikus, elitista-konzervatív irányzatról van szó, melyhez egyfajta esztéticizmus és a fejlődés gondolatának elutasítása társul. A történelmet létértelmezésnek és emberi önmegismerésnek tartja, ezért kap a nevelés- és a kultúrtörténet az eddigieknél nagyobb szerepet. Legjelentősebb szerzői: Max Weber, Meinecke, Toynbee, Spengler, Ortega y Gasset, Wilhelm Dilthey, Denis de Rougemont.

A két világháború közötti magyar történetírást Trianon tragédiája határozta meg, de kiemelendő Domanovszky Sándor agrártörténeti és Eckhart Ferenc jog- és alkotmánytörténeti munkássága, valamint a népi írók társadalomábrázolása.

A két világháború hatására számos új történelemfilozófiai irányzat jött létre, így a neopozitívizmus (Popper), a baloldali-marxistának mondott frankfurti iskola (Adorno, Max Horkheimer, Ernst Bloch, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, Lukács György), a strukturalizmus (Lévi-Strauss, Chomsky), az egzisztencializmus (Heidegger, Sartre, Camus, Jaspers), a keresztény perszonalizmus (Bergyajev, Jaspers, Jacques Maritain), a fenomenológia (Edmund Husserl), a freudizmus, a hermeneutika (Gadamer), a posztmodern és a történeti antropológia (Fukuyama).

A második világháborút követő időszak történetírását országokra lebontva tárgyalja a szerző.

Az észak-amerikai történetírást leginkább a szcientizmus határozta meg, vagyis a látószög kiterjesztése, a tömegszerű jelenségek vizsgálata, a földrajzi keret kiszélesedése, tehát egyre inkább az egyetemes történelem került előtérbe a nemzetivel szemben. A 19. század az amerikai történetírás megszerveződésének időszaka, melyre legnagyobb hatást Ranke és a forráskutatás igénye gyakorolta. Az 1860-as évek jellemzői, a baloldal megerősödése és a társadalmi feszültségek új témákat inspiráltak, mint az iparosodás, ipari forradalom és következményei. A 20. század eleje a New History korszaka (James Harvey Robinson, Frederick Jackson Turner, Charles Beard). A második világháború utáni időszak visszatérést jelentett a rankei irányzathoz, de az „Amerika felsőbbisége” elvvel kiegészülve. Ekkor jött létre az ethnohistory, a psychohistory és a gender studies a posztmodern irányzat részeként.

A francia történetírást az 1929-ben alapult Annales iskola határozta meg, Fernand Braudel, March Bloch, Lucien Febvre, Henri Pierre, Ernest Labrousse, Lévi-Strauss, François Furet, Albert Soboul részvételével. Az 1980–1990-es évek kiemelkedő történetírói Bourdieu, Michel de Certeau, Paul Riceur, Pierre Nora. A francia történetírásban figyelhető meg először az a nyelvi for-

dulat, mely a mindennapok történetét helyezte előtérbe.

A kor német történetírását a második világháborúban történtek feldolgozására tett kísérlet jellemzi. Olyan kérdések kerültek előtérbe, mint az emberi lét végessége, a kommunikatív és kulturális emlékezet, mennyire építhető a német nemzeti múlt a német nemzeti identitás. A korszakban két nagy vita zajlott: a Historikerstreit, a jobb- és baloldali történészek vitája és a pozitívizmus-vita, a filozófusok és a szociológusok vitája a természet- és társadalomtudományok megismerési módjairól.

Az angol történetírás a kontinentális modellt követi, bár számos sajátossággal rendelkezik. Alapvetően optimista történetírásról van szó, melyen megfigyelhető a whig befolyás. Megemlítendő az angol történelemfelfogás kialakulását befolyásoló asszimilációs–autista vita. A későbbiekben két irányzat áll egymással szemben: a társadalomtörténeti és az eszmetörténeti irányzat. A huszadik században itt is megjelent a posztmodern és a nyelvi fordulat, az angol történetírás végig hagyományos maradt, a politikatörténet újjáélesztéséért küzd.

Az itáliai történetírás szintén követte a nyugat-európai tendenciát, nem tett kísérletet saját paradigma kidolgozására. Ennek ellenére a kritikai történetírás bizonyos jelenségei itt alakultak ki. Az eszmetörténeti, a marxista-marxizáló iskola, a microstoria, az ókortörténet és az emlékezetkutatás az olasz történetírás kiemelkedő területei. Jelentősebb történetírói közül megemlíthetjük Machiavellit, Muratorit, Vicot, Crocet, Umberto Ecot, Francesco Gicciardinit, Luigi Ferdinando Marsigliót, vagy Arnaldo Momiglianót.

A felsorolásból nem maradhat ki sem Közép-Kelet-Európa, sem Oroszország. A közép- és kelet-európai történetírás sok mindent átvett a Nyugattól, így a 16–18. századra jellemző kritikai történetírást, a 19. századi nemzeti öntudatra ébredést, később a rankei irányzat sajátosságait. A két

világháború után, nyilvánvalóan történeti okokból, előtérbe került a nemzeti történetírás. Egyes országokban ez erős nyugatellenességgel párosult. Az 1945-ös fordulat visszaesés a történetírásban: az addigi áramlatok színességét az egysíkúság és a párttörténet középpontba kerülése váltja fel. Ennek ellenére megjelennek a Nyugathoz közeli, gazdaság- és társadalomtörténeti iskolák is. Az 1990-es évektől, a rendszerváltások után a posztmodern hatása egyértelműen érzékelhető.

A közép-kelet-európai történetírással együtt kell kezelni az osztrák történetírást is. Jóllehet többnyire a nyugati historiográfiával egyszerre fejlődött, sajátossága a „gesamtdeutsch” történetírás, mely ötvözni próbálja a „kisnémet” és a „nagy német” történetírást, így fontos témái közé tartozik a Habsburgok megítélése és a német egység kérdése.

Az orosz történetírás a térség legkiemelkedőbb és legkiterjedtebb intézményrendszerrel rendelkező történetírása, a nemzeti múlt kutatása, az orosz ideológia megfogalmazása határozza meg. Két irányzat versengett egymással: a szlavofilok vagy narodnyikok és a nyugatosok. Annak ellenére, hogy a 20. századi orosz történetírást erőteljesen meghatározta a marxista (leninista, sztálinista) szellem, sok, Európában is jelentős történész alkotott a területen. A Szovjetunió bukása után Oroszországban is megjelentek a nyugati irányzatok fő kérdései, valamint a sztálini rendszer értékelésére való igény.

Magyarországon 1945 után minden jelentős történelmi esemény interpretációját a marxista szellemnek megfelelően fogal-

mazták újra (így lett az 1848–1849-es forradalom a fő- és köznemesség ellen folytatott harc, és így kapta a két világháború közötti időszak a fasiszta jelzót), az intézményrendszert is ennek megfelelően alakították át. Mindennek ellenére a korban jelentős szintézisek jelentek meg Magyarországról és a magyarok helyéről Európában. Az 1970–1980-as években külpolitikai nyitás figyelhető meg, bár a történetírás még mindig a politikatörténetre fektette a hangsúlyt. Jelentős újítás a hadtörténet, a társadalom- és gazdaságtörténet, a történeti földrajz és településtörténet, valamint a nemzetiségtörténet megjelenése. Az 1980–1990-es években felbukkantak a nyugaton már régóta jelen lévő irányzatok, így a posztmodern vagy a public history. Számos új folyóirat indult, mint az *Aetas*, a *Rubicon* vagy a *Múltunk*.

Erős Vilmos munkájának egyik fő erőssége, hogy hihetetlenül gazdag forrásanyagra támaszkodik (csak a bibliográfia közel száz oldal), rendkívül sok szerzőt és művet gyűjt össze, többféle szempont szerint rendezve. Mindez ugyanakkor a narratív funkciót gyengíti: a könyv leginkább adattárra emlékeztet, melyben a historiográfiával foglalkozók pontos eligazítást kapnak, elsősorban arról, hogy kik a történetírás legjelentősebb képviselői, és hol találhatnak a témával kapcsolatban bővebb információt. Ebből fakadóan a művet elsősorban kézikönyvként érdemes értékelnünk, s a recensens is ezzel az útmutatással adná érdeklődő kutatók és történelem szakos hallgatók kezébe.

MIHÁLYI DOROTTYA